

РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті розкрито основні методи оцінювання фінансової безпеки, наведено перелік і характеристики відповідних індикаторів, розкрито основні ризики та загрози економічній безпеці держави у фінансовій сфері з їх потенційним негативним впливом на економіку України. Запропоновано різні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки як ключової компоненти системи забезпечення економічної безпеки

Ключові слова: індикатори фінансової безпеки, ризики та загрози фінансовій безпеці, методи оцінювання, економічна безпека України

Shchurko U.

RISKS AND THREATS TO THE FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE: INFLUENCE OF ECONOMIC AND POLITICAL CHALLENGES

Summary. Main methods of evaluating financial security are elaborated, basic features of financial security indicators, essential risks and threats of state economic security are explained, with their potential negative effects on the Ukraine's economy explained in detail. Several approaches for measurement of financial security as a key component of the system of maintaining economic security are proposed.

Keywords: financial security indicators, risks and threats to the financial security, evaluation methods, economic security of Ukraine.

1. Вступ

Проблеми соціально-економічного розвитку суспільства, моніторинг і контроль за досягненням цілей безпеки на макрорівні та управління цим процесом потребують чіткого визначення ключових принципів. Стан економічної безпеки є головним критерієм оцінки ефективності державної політики і діяльності владних структур під час реформування й розвитку економічної системи держави, і зокрема, регулювання змін її фінансово-кредитної сфери. Дослідженнями, пов'язаними з проблемами економічної безпеки та її фінансової складової, займаються українські науковці О. Власюк, З. Варналій, В. Геєць, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, В. Мунтіян, А. Мокій, А. Сухоруков, М. Флейчук та інші.

Проте недостатнього висвітлення отримали питання методологічних основ формування системи фінансової безпеки як однієї з ключових компонент економічної безпеки держави. Саме оцінка рівня фінансової безпеки, характеристика її індикаторів та методи оцінювання і стали метою нашого дослідження. Механізм забезпечення фінансової безпеки держави окреслимо як сукупність організаційної структури, методів та інструментів, що складається з таких компонентів, як організаційна структура, система принципів, методи забезпечення, правові засади, основні функції підтримки рівня безпеки; сукупність індикаторів, підсистема моніторингу, підсистема інформаційного та аналітично-прогнозного забезпечення [1, с. 34-37].

Стан фінансової безпеки характеризується певними показниками індикаторами, кожен з яких має своє граничне (мінімальне чи максимальне) значення. Граничні значення індикаторів А.Сухоруков [2, с. 73] називає “пороговими” і вважає, що відхилення фактичного значення індикатора від порогового свідчить про необхідність профілактики або усунення причин, що викликають ці відхилення. Порогові значення визначаються залежно від специфіки досліджуваного явища, в основному, визначаються експертним методом. Пороговими значеннями фінансової безпеки для України можуть також прийматися значення відповідних показників інших країн.

2. Теоретико-методичні підходи

Оскільки економічна безпека видозмінюється під впливом політичних, соціально-економічних та соціокультурних чинників, її основним завданням є встановлення допустимих меж відхилень значень індикаторів та визначення граничних значень, порушення яких спричиняє загрози економічній безпеці. Саме сукупність індикаторів як характеристик стану фінансово-кредитної сфери, на думку М.Єрмошенка [3, с. 56–61], є найважливішою вхідною інформацією, що є базисом для стратегічного планування фінансової безпеки. У системі показників економічної безпеки виокремлюють такі основні індикатори: 1) рівень і якість життя; 2) темпи інфляції; 3) норму безробіття; 4) економічне зростання; 5) дефіцит бюджету; 6) розмір державного боргу; 7) стан золотовалютних резервів; 8) рівень тіньової економіки; 9) стан екології та ін.

В.Шлемко і І.Бінько [4] пропонують виділити 12 основних індикаторів, які відображають фактичний стан економічного розвитку держави. У Концепції економічної безпеки України, яка діяла до прийняття Закону України “Про основи національної безпеки”, є розрахунок інтегрального показника економічної безпеки та його прогноз. Це стало основою при розробці Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [5], в якій встановлено перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні оптимальні, порогові та граничні значення, а також методи розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки. Сутність окремих показників економічної безпеки та способи їх розрахунку подані в табл. 1.

Індикатори фінансової безпеки (як однієї зі складових економічної безпеки) відображають специфіку певного рівня управління (громадян, домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, галузі господарського комплексу, регіонів, банківської системи, фондового ринку, держави) або її складових. Існує кілька методів забезпечення фінансової безпеки, серед яких варто виокремити: збирання і аналітичну обробку інформації, постійний моніторинг і аналіз загроз індикаторів фінансової безпеки, прогнозування умов і здійснення конкретних заходів щодо підтримання належного рівня фінансової безпеки (рис. 1). Фактично поєднання постійного моніторингу, аналізу стану фінансової безпеки з подальшим прогнозуванням розвитку ситуації є ключовими засадами ефективної політики забезпечення безпеки.

Належний рівень фінансової безпеки забезпечують здійснення моніторингу і визначення основних загроз для своєчасної розробки та здійснення практичних заходів зниження негативного впливу чи ліквідації загроз, які поділяють на внутрішні та зовнішні, існуючі та можливі. Критерієм поділу загроз на існуючі та можливі є порогове значення індикатора, який характеризує загрозу. Із перевищенням порогових значень загрози стають існуючими або наявними. Найсуттєвіші загрози фінансовій безпеці країни знаходяться у сфері грошово-кредитних відносин та банківської діяльності. Саме серйозні помилки у фінансовій та грошово-кредитній політиці спричинили фінансову кризу 1998 р. та 2008 р.

Таблиця 1

Індикатори фінансової безпеки держави та їх економічна суть

Індикатор	Спосіб визначення	Формула для розрахунку	Елементи формули
Рівень боргової безпеки держави	зіставлення внутрішнього або зовнішнього боргу з обсягом річного ВВП	$L_{dis}(L_{dfs}) = \frac{D_i(D_f)}{GDP} \times 100\%$	L_{dis} , L_{dfs} – внутрішній і зовнішній борг (% від ВВП), D_i, D_f – внутрішній і зовнішній борг (грн), GDP – річний ВВП (грн)
Дефіцит державного бюджету	відношення обсягу дефіциту до обсягу річного ВВП	$L_{bds} = \frac{BD}{GDP} \times 100\%$	L_{bds} – дефіцит бюджету (% від ВВП), BD – дефіцит бюджету (грн), GDP – річний ВВП (грн)
Монетизація економіки	відношення обсягу грошової маси за агрегатом М3 до річного обсягу ВВП	$L_{ms} = \frac{MSM3}{GDP} \times 100\%$	L_{ms} – монетизація економіки (% від ВВП), $MSM3$ – грошовий агрегат М3 (грн), GDP – обсяг річного ВВП (грн)
Швидкість обігу	відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2	$\frac{GDP}{MSM2} \times 100\%$	GDP – річний ВВП (грн), $MSM2$ – грошовий агрегат М2 (грн)
Обсяг готівки	відношення грошового агрегату М0 до обсягу річного ВВП	$\frac{MSM0}{GDP} \times 100$	$MSM0$ – грошовий агрегат М0 (грн), GDP – річний ВВП (грн)
Рівень інфляції	Відношення до попереднього періоду	$\frac{Inf_t}{Inf_{t-1}}$	Inf_t – інфляція (%), Inf_{t-1} – інфляція у попередньому періоді (%)

Джерело: складено за [2; 5; 6]

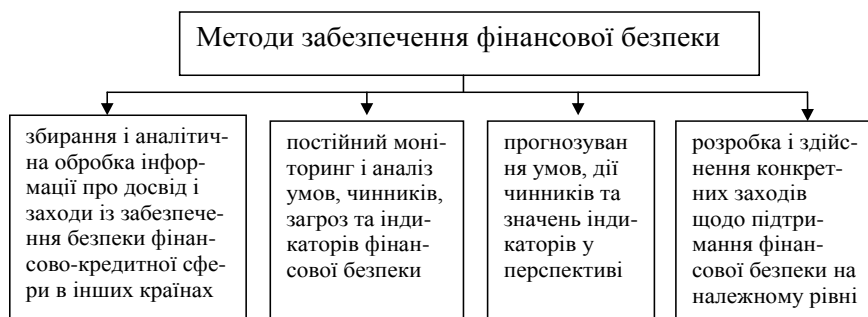

Рис. 1. Основні методи забезпечення фінансової безпеки держави

3. Практичні питання забезпечення фінансової безпеки України

Основними загрозами в сфері забезпечення фінансової безпеки України є: 1) недостатність фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання для забезпечення відтворювального процесу; 2) незавершеність законодавства у фінансовій сфері; 3) слабкість грошово-кредитної системи; 4) відсутність цілісної стратегії іноземного інвестування; 5) низький рівень соціально-трудова відносин, соціальної спрямованості економіки; 6) незбалансованість структури зовнішньої торгівлі, значний обсяг зовнішнього боргу (перелік загроз фінансовій безпеці подано в табл. 2).

Здійснення постійного моніторингу індикаторів фінансової безпеки (зокрема, таких, як: рівень монетизації ВВП; дефіцит державного бюджету; ступінь доларизації національної економіки; швидкість обігу готівки; рівень інфляції до відповідного періоду попереднього року; процентна ставка за банківський кредит; валютний курс; частка податків в обсязі ВВП та ін.) є важливим для її забезпечення. На основі методології оцінки рівня економічної безпеки, розробленої Міністерством економіки, можна виробити методологію оцінки рівня фінансової безпеки, відокремивши основні показники та здійснивши поетапну процедуру оцінювання.

Таким чином, методологічні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки та її складових включають визначення критерію фінансової безпеки, вибір показників (індикаторів), визначення їх порогових значень, моніторинг цих показників, співставлення фактичних значень показників з пороговими, визначення ступеня фінансової безпеки, аналіз отриманих результатів, прогнозування найважливіших груп показників (індикаторів) (рис. 2). Методологія є подібною до тієї, що визначає рівень економічної безпеки держави.

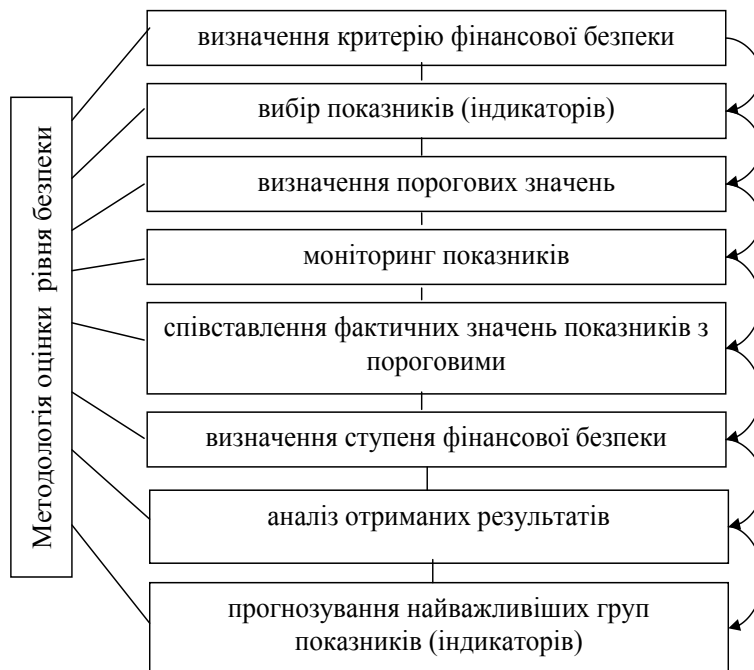

Рис. 2. Методологічні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки держави

Ризики та загрози фінансовій безпеці України

Види потенційної чи реальної загрози, їх суть	
1.	Недостатність фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання для забезпечення відтворювального процесу та інвестиційної діяльності
2.	Недосконалість і незавершеність законодавства у фінансовій сфері, що призводить до послаблення її регулюючих функцій, криміналізації економічних відносин, зниження внутрішніх соціально-економічних стимулів економічного росту, нездарності ефективно обслуговувати грошові потоки глобальної економіки
	2.1. Незавершеність бюджетної реформи, що призводить до неякісного бюджетного планування, низького рівня бюджетної дисципліни, нецільового використання бюджетних коштів, неефективності міжбюджетних відносин 2.2. Недосконалість чинної системи митного регулювання, відсутність ефективної системи моніторингу експортно-імпорتنих операцій та протекціонізму національного виробника 2.3. Неефективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків, фіскальний характер податкового законодавства, висока доларизація економіки
3.	Слабкість грошово-кредитної системи, яка проявляється в недостатності обігових коштів, низькому рівні платіжної дисципліни, значних обсягах внутрішньої заборгованості; підтримання штучного курсу національної валюти за рахунок переважно монетарних важелів, що стримує розвиток національної економіки і призводить до поширення «тіньової» економіки
	невисока конкурентоспроможність банківської системи України, низький рівень сумарного банківського капіталу, який не задовольняє потреби економіки, особливо з огляду на потреби економічного зростання, на здійснення суттєвих структурних змін, переходу до інноваційно-інвестиційної моделі економічного зростання
4.	Відсутність цілісної стратегії щодо іноземного інвестування, зокрема ТНК, недостатня інвестиційна активність вітчизняного капіталу, яка є недостатньою для відтворення національної економіки, усунення структурних диспропорцій, економічного зростання країни
	низький рівень розвитку фондового та страхового ринку, його низька капіталізація, недостатність фондових інструментів, недосконалість фондової інфраструктури
5.	Низький рівень соціально-трудова відносин, соціальної спрямованості економіки, платоспроможності населення, штучне заниження вартості робочої сили, яке не стимулює процес нагромадження та якісне відтворення людського капіталу
6.	Незбалансованість структури зовнішньої торгівлі, значний обсяг зовнішнього боргу, зростання впливу транснаціонального капіталу на вітчизняну економіку, відсутність інфраструктури з обслуговування та дієвих механізмів регулювання грошових потоків глобальної економіки, які були б включені до європейської та міжнародної систем безпеки

Для удосконалення системи забезпечення фінансової безпеки держави, індикатори фінансової безпеки та їх порогові значення у табл. 3 подано, додатково до показників, за якими відбувається розрахунок фінансової безпеки України, пропонуємо включити до цього переліку такі індикатори, як: (1) відношення обсягу боргу до золотовалютних резервів – п. 16 табл. 3; (2) відношення обсягу обслуговування державного боргу до обсягу експорту – п. 17; (3) рівень тіньового сектора (% від ВВП) – п. 22 табл. 3.

Індикатори стану фінансової безпеки

№ з/п	Індикатор.	Порогове значення
Бюджетна безпека		
1.	Відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП, %	не більше 3
2.	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	не більше 30
3.	Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5
4.	Обсяг трансфертів із державного бюджету, % до ВВП	не більше 10-15
	Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	не більше 20-30
Безпека грошового ринку та інфляційних процесів		
5.	Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	не більше 50
6.	Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	не більше 2
7.	Обсяг готівки, % до ВВП	не більше 4
8.	Інфляція (до грудня попереднього року), %	не більше 7
Валютна безпека		
9.	Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	не більше 6
10.	Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	не більше 25
Боргова безпека		
11.	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	не більше 55
12.	Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	не більше 25
13.	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 70
14.	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	не більше 30
15.	Відношення обсягу боргу до золотовалютних резервів	не більше 50
16.	Відношення обсягу обслуговування державного боргу до обсягу експорту	не більше 50
Безпека фондового ринку		
17.	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	60-90
18.	Доходність облігацій внутрішньої державної позики, %	3-4
Банківська безпека		
19.	Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	не більше 30
20.	Обсяг кредитування банками реального сектора економіки, % до ВВП	не менше 30
21.	Рівень тіньового сектора, % до обсягу ВВП	не більше 50

Джерело: складено за [6; 8]

Стабільність фінансової системи визначається чинниками, серед яких основними виокремимо: рівень інфляції, обсяги внутрішніх і зовнішніх боргів держави, стан виконання державного бюджету, рівень монетизації економіки, вартість банківських кредитів, достатній обсяг міжнародних резервів НБУ. Порушення в динаміці цих показників спричиняють ризики, а іноді й загрози фінансовій безпеці держави.

Перелік потенційних загроз економічній безпеці держави від перевищення індикаторами порогових значень подано на рис. 3. Серед недоліків бюджетного процесу, які сприяють відпливу бюджетних коштів у “тіньову” сферу та безпосередньо пов’язані з політичними процесами в країні, виокремимо: (1) незадовільний рівень обґрунтування дохідних і видаткових статей; (2) порушення законодавства у процесі формування і виконання Державного та місцевих бюджетів; (3) недосконалий механізм руху коштів при виділенні планових бюджетних асигнувань; (4) недостатній рівень контролю за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів [9, с. 92].

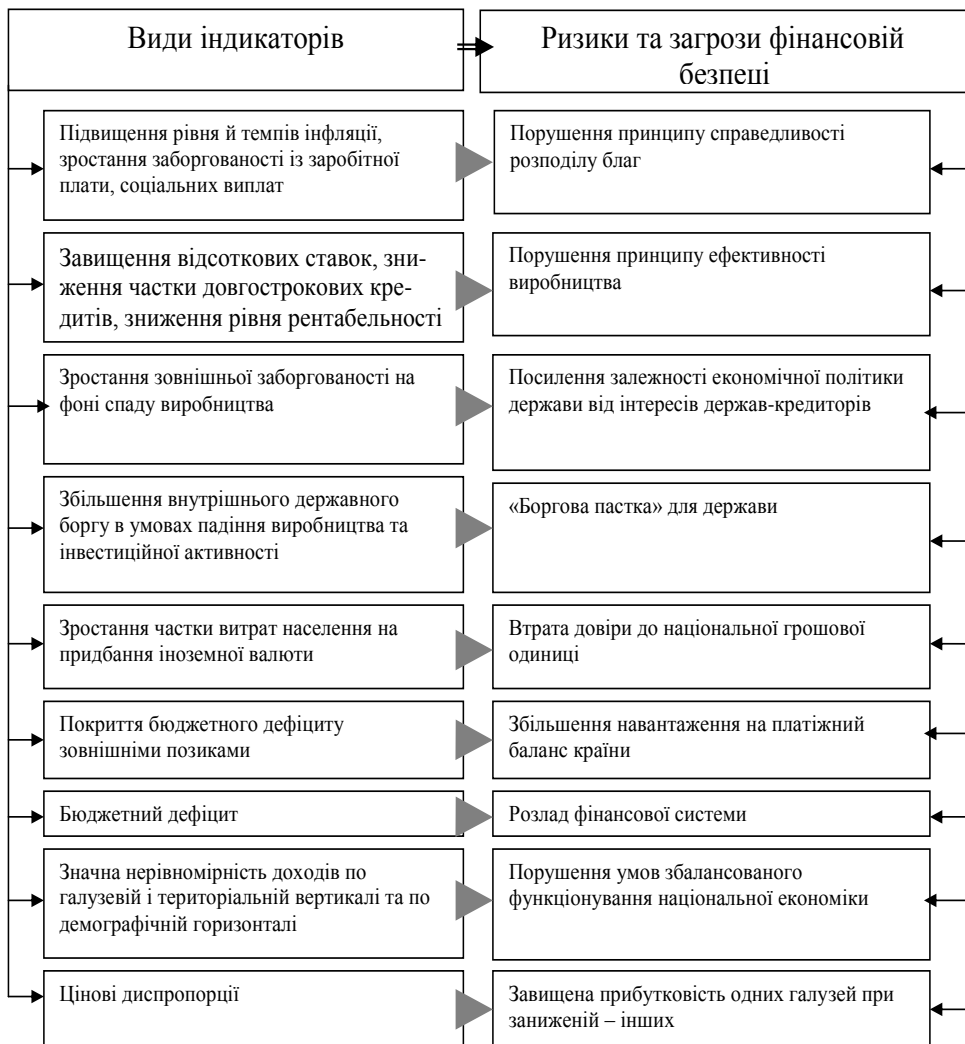

Рис. 3. Ризики та загрози окремих індикаторів для фінансової безпеки держави

Зважаючи на наближення парламентських виборів (жовтень 2012 р.), варто констатувати, що в Україні загострюються ризики порушення фінансової стабільності, спричинені: 1) структурними недоліками вітчизняної економіки, які роблять її уразливою для можливих шоків потрясінь; 2) стрибками цін на окремі групи

товарів, зокрема паливно-енергетичних ресурсів, зростання тарифів на послуги житлово-комунального господарства (загрожує виникненням соціальних протестів); 3) розгортанням кризи державних фінансів за продовження політики боргового фінансування бюджетних видатків; 4) негативними інституційними особливостями вітчизняної економіки – наявністю корупції, бюрократії, тіншової економіки, яка за оцінками експертів Standard & Poor's трималася на початок 2012 р. на рівні 50%, незахищеністю прав власності [10, с. 18]. Ці ризики стають особливо небезпечними при втягуванні фінансової сфери (та бюджетної, зокрема) до вирішення політичних проблем, особливо напередодні виборів.

За умови нейтралізації загроз досягається стан захищеності національних інтересів. Рівень загроз фінансовій безпеці найчастіше визначають оцінюванням за допомогою інтегрального показника, проте поширення набувають й інші методи. Окремими науковцями, зокрема О. Коваленко, – як альтернативний шлях оцінювання рівня фінансової безпеки – пропонується використання методів класичної теорії ймовірності [11]. За цією теорією, ймовірністю події (у нашому випадку – існування загрози безпеці) є відношення кількості рівноймовірних варіантів (виникнення ризиків і потенційних загроз), що сприяють настанню цієї події (стану небезпеки), до кількості всіх можливих варіантів. У методиці визначення рівня економічної безпеки України є 35 показників рівня фінансової безпеки, отже, ймовірність перевищення їх порогових значень також 35:

$$\Omega = \{\omega_1, \omega_2, \dots, \omega_n, \dots\} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, \dots, 35\}, \quad (1)$$

де Ω – дискретний простір елементарних подій; ω_i – подія, яка відображає перевищення порогового значення індикатора фінансової безпеки.

Якщо кожній події ω_i відповідає невід'ємне число p_i (ймовірність ω_i), то ймовірність виникнення загроз фінансовій безпеці можна розрахувати за формулою:

$$p(A) = \sum_{\omega_i \in A} p_i, \quad (2)$$

де A – випадкова подія (виникнення загроз фінансовій безпеці), причому $A \subset \Omega$ (кожний елемент з A також є елементом з Ω). Необхідно враховувати, що ймовірність виникнення загрози безпеці перебуває в межах $0 \leq P(A) \leq 1$. Для оцінки рівня фінансової безпеки України таким способом можна припустити, що кожна подія $\omega_i = i$ є рівноможливою, а її ймовірність відповідає $1/35$. Модель з виникнення загроз за окремими показниками за цим підходом виглядатиме як: $A = \{10, 16\}$, то $p(A) = 1/35 + 1/35 = 0,057\dots$, де 10, 16 – номери індикаторів у переліку (“Методиці”), тобто рівень інфляції (10) та відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, % [16]. Отже, ймовірність загроз за цими індикаторами дорівнює 0,057. Розглядаючи три стани небезпеки економіки як критичний, кризовий та катастрофічний [12, с. 153], за аналогією, до кожного виду загроз можна визначити три рівні впливу на фінансову безпеку. Це дає змогу отримати множину показників, кожен з яких відобразатиме математичне сподівання певної загрози:

$$M(x) = \sum_{i=1}^{n(jk)} p_{ijk} x_{ijk}, \quad (3)$$

де $M(x)$ – математичне сподівання випадкової величини (загрози), p_{ijk} – ймовірність i -тої загрози j -тої інтенсивності k -того ступеню впливу, x_{ijk} – можливі значення випадкової величини.

4. Висновки

Така оцінка, беручи за основу фіксоване значення ймовірності виникнення загроз за кожним індикатором, а не фактичне, є недостатньо вагомою. Розрахунок фактичного значення потребує аналізу порогових значень індикаторів стану фінансової безпеки України у часовому розрізі. Стосовно визначення інтенсивності та сили впливу загроз, варто звернутися до методів експертного аналізу. Використання методу оцінки рівня фінансової безпеки, запропонованого О.Коваленко, як додаткового механізму вимірювання ступеня загроз, дасть змогу підвищити ефективність заходів зі зміцнення фінансової безпеки держави. Застосування теорії ймовірності дозволить попереджати виникнення загроз і вживати адекватних заходів з їх зменшення, уникнення або усунення.

Стан економічної безпеки є головним критерієм оцінки ефективності державної політики під час реформування й розвитку економічної системи держави, і зокрема, регулювання змін її фінансово-кредитної сфери. Належний рівень фінансової безпеки забезпечують здійснення моніторингу і визначення основних загроз для своєчасної розробки та здійснення практичних заходів зниження негативного впливу чи ліквідації загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Економічна безпека: навч. посіб. / [О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.; за ред. О.М. Джузі]. – К.: Алеута; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
2. Система економічної безпеки держави / [під заг.ред. д.е.н., проф., заслуж. екон. України А.І. Сухорукова]. / Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.: ВД “Стилос”, 2009. – 685 с.
3. Єрмошенко М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / Єрмошенко М. – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.
4. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1997. – 144 с. – (Сер. “Нац. безпека”; Вип. 2).
5. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980.
6. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / [за ред. Пирожкова С. І.]. – К.: НІПМБ, 2003. – 42 с.
7. Фінансова безпека держави в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukref.com/index.php?ref=53590&pg=6>
8. Карпінський Б. А. Індикатори фінансової безпеки в контексті збалансованості фінансової системи // Карпінський Б. А. / Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2008. – Вип. 18. 2 – С.131-145.
9. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / [за ред. З.С. Варналя]. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.
10. Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки. – К.: НІСД, 2011. – 38 с.
11. Коваленко О. Ю. Аналіз та оцінка рівня фінансової безпеки України / Коваленко О. Ю. // Економіка. Наукові праці. – Том 133, Вип. 120. – С.56-61.
12. Вітлінський В. Ризикологія в зовнішньоекономічній діяльності: навч. посіб. / В. В. Вітлінський, Л. Л. Маханець. – К.: КНЕУ, 2008. – С. 84.